

HANS KEILSON

In de ban van de tegenstander

VERTAALD DOOR M.G. SCHENK

VOLLEDIG HERZIEN DOOR FRANK SCHUITEMAKER

VAN GENNEP } AMSTERDAM

Eerste druk december 2009
Veertiende druk oktober 2014

Oorspronkelijke titel en uitgave *Der Tod des Widersachers*,
Westermann Verlag, Braunschweig, 1959
© Westermann Verlag, Braunschweig, 1959

© 2009 Nederlandse vertaling Uitgeverij Van Gennep
Nieuwezijds Voorburgwal 330, 1012 RW Amsterdam
Ontwerp omslag Erik Prinsen
Drukwerk Bariet, Steenwijk
ISBN 978 94 6164 302 5 | NUR 302

www.uitgeverijvannep.nl

De hier gepubliceerde aantekeningen kreeg ik kort na de oorlog in Amsterdam van een Nederlandse advocaat. Hij had ze, vertelde hij, ongeveer tweeënhalf jaar na het uitbreken van de oorlog van een cliënt gekregen, een man van net dertig die hij weleens had geadviseerd in gewone zakelijke aangelegenheden, niets bijzonders. Zij waren nooit op vertrouwelijke voet geweest, dus dat kon niet de reden zijn dat zijn cliënt, voordat die enige tijd van het toneel verdween om zichzelf in veiligheid te brengen, hem als zijn juridische raadsman een stapel beschreven vellen had overhandigd, met de verzekering dat deze papieren hem niet in gevaar brachten en dat ze overal konden worden opgeborgen. De advocaat had het toch verstandiger gevonden ze samen met dingen van hemzelf en van andere cliënten onder zijn huis te begraven, waar ze de oorlog overleefden. De meeste begraven papieren waren door hun bezitters teruggehaald, maar deze aantekeningen waren in zijn bureaula blijven liggen.

‘Alstublieft,’ zei hij en gaf mij het pak. Het zat vol vlekken, was gekreukeld, de inkt was voor een deel uitgevloeid alsof het pak een tijdlang in het water had gelegen.

‘Het is in ’t Duits,’ zei ik verbaasd.

‘Leest u het maar eens,’ antwoordde hij kort.

‘Het is dus niet afkomstig van een Nederlander,’ zei ik.

‘Nee, leest u het maar en vertelt u me dan eens wat u ervan vindt.’

Ik begon te vragen naar de auteur, maar hij ontweek het antwoord. Ik wist dat hij zelf voortreffelijk Duits sprak en ik vroeg me af of hij soms zelf de schrijver was. Ik stelde voorzichtige vragen. Hij lachte en zei alleen: ‘Doet u me het genoeg en het te lezen.’

‘En dan?’ vroeg ik.

‘Dat weet ik niet. Misschien krijgt u een idee.’

‘Is het geen mystificatie?’

‘Nee, nee,’ antwoordde hij snel. ‘Overtuigt u zichzelf maar. Deze papieren bevatten aantekeningen die wij zonder enige twijfel moeten beschouwen als een poging van de schrijver om met zichzelf in het reine te komen over zeer persoonlijke problemen. Maar leest u ze eerst eens, dan kunnen wij er later wel over praten. Hij was een vluchteling.’

‘Dat waren wij allemaal.’

‘Ik krijg ze wel weer van u terug?’

Hij sloot de la waaruit hij het pak had gehaald. Ik keek hem aan, wilde nog enkele vragen stellen. Maar hij had geen geduld meer. Ik deed het niet.

‘Is er haast bij?’ vroeg ik alleen nog.

‘Nee,’ antwoordde hij. ‘Brengt u het me maar eens hier op kantoor terug.’

Wij namen afscheid.

Een paar dagen later belde hij me op en vroeg het adres van een wederzijdse kennis die plotseling weer was opgedoken. Ik gaf het hem.

‘En?’ vroeg hij.

‘Ik heb nog geen tijd gehad,’ antwoordde ik.

‘Er is geen haast bij. Wij spreken elkaar nog weleens?’

‘Ik kom het u terugbrengen,’ zei ik.

‘Goed,’ zei hij lachend.

Kort daarna las ik alles.

Sinds dagen en weken denk ik aan niets anders meer dan aan de dood. Na een droomloze nacht sta ik elke ochtend vroeg op, hoewel ik normaal graag lang uitslaap. Ik voel me zo vol leven en sterk als ik me lang niet heb gevoeld. Ik begroet de nieuwe dag want hij brengt me weer de gedachte aan de dood. Bij elke ademhaling dringt hij dieper door tot in de meest verborgen uithoeken van mijn lichaam, hij vervult mij geheel. Het is de dood die nu mijn pen bestuurt. De dood. God weet welke ervaring deze gedachte als eitjes in mijn hersenen heeft gelegd, als eitjes die ongemerkt werden uitbroed. Tot op een dag de schaal barstte en hij zich aan mij voorstelde. Aha, dacht ik toen hij de eerste keer in me opdook, daar is hij dus, en ik begroette hem zoals je een oude bekende begroet die een trein later is gekomen dan je verwachtte. De waarheid was dat ik helemaal niet op hem had gewacht, hij kwam me nog altijd te vroeg en te veel als een verrassing. Ik hoopte niet eens dat hij zou komen. Lang geleden, toen ik anderen hoorde vertellen over hun gedachten aan de dood – en mensen praten over niets liever dan wat zij hun laatste ogenblikken noemen – schoot door me heen: en jij, hoe staat het tussen jou en de dood? Daarbij rookte ik dan rustig mijn sigaretje en dronk mijn zoete thee, luisterde naar hun

verhalen en voelde me uitstekend. Ik dacht er verder niets bij. Ik was wat je noemt een neutrale toeschouwer. De dood? Laat maar komen, dacht ik. Of loop naar de hel. Nee echt, wat moet ik ermee, ik ben nog jong en gezond, jawel, ik voel me goed en ben hopelijk nog niet ‘uitverkoren’. Maar dat is allemaal veranderd sinds ik aan de dood denk. Verder doe ik nu niets dan zitten, zitten en aan hem denken. Ik denk zo met heel mijn lijf aan hem dat als ze mijn hoofd zouden afhakken, mijn maag of mijn rechterknie de gedachte aan hem zou overnemen en die – daar durf ik om te wedden – feilloos ten einde zou denken en afronden. Zo vol zit ik met de dood, zo verzadigd ben ik.

Vertellen hoe hij binnenkwam in mijn hoofd, in mij? Ik weet het niet meer en ik wil de draden liever zo verward laten liggen als ze geknoopt werden. Dat is zoiets als de vraag van de dokter wanneer die pijn in je arm voor het eerst opkwam. Als je dan naar beste weten en eerlijk kon antwoorden, dan zei je misschien: ‘Op een dinsdag, ik herinner het me nog precies, ik liep over de paardenmarkt en ontmoette een kennis. Die vertelde me dat hij zo nu en dan een steek in zijn arm voelde, ergens bij zijn schouder. “Misschien reumatiek,” zei ik, “wie weet.” En toen ik doorliep, voelde ik ook zo nu en dan iets heel licht trekken in mijn arm, tot in mijn schouder toe. Daar had je het weer, heel zachtjes, misschien voelt een moeder zo de eerste beweging van haar kind in haar buik.’ – Ach welnee, wie weet zoiets nou? Iemand die je zo’n verhaal zou vertellen is een dwaas, en wie het gelooft is een zot.

Ik kan niet zeggen hoe het was toen de dood bij mij introk, maar wel hoe het was toen ik hem ontdekte. Zoals wanneer je ’s nachts uit een verkwikkende slaap wordt gewekt door een gemene pijn. Maar dit was geen pijn, het was iets heel anders. Iets wat veel bezielender was dan pijn vulde me. Ik stroomde bijna over.

Nu moet ik eerst even zeggen *hoe* de gedachte aan de dood was die mij verraste. Ik werd niet gegrepen door de gedachte aan een dood die ik eens, binnenkort of in een verre toekomst, zou sterven.

Bij de eeuwige sterrenhemel – zo'n domme gedachte past niet bij mij en ik zal me er, hoop ik, ook nooit mee hoeven bezighouden. De gedachte aan mijn eigen dood laat me koud, die doet me niets. Ik kan me gewoon niet voorstellen dat iemand zich serieus kan bezighouden met de gedachte aan zijn eigen dood. Dat gaat me niet aan, zou ik zeggen, mijn dood is mijn zaak niet, en wie daar toch aan denkt maakt zijn leven klein, terwijl het toch zo groot kan zijn als je zelf wilt – dan stel je vrijwillig paal en perk aan je eigen leven. Een mens als ik – en ik ben gelukkig de enige niet – leeft en werkt en begint zijn dag alsof alles eeuwig en ononderbroken zo doorgaat, in de naam van de hemel en van alle rechtvaardigen, tot aan het einde der tijden.

Het was de gedachte aan de dood van mijn vijand, die me deed rillen als in een koude nacht. De dood van mijn vijand – dat is het waaraan ik denk met alle verrukking die denken kan hebben voor iemand als ik, voor wie een gedachte iets levends is. De dood van mijn vijand – daaraan denk ik, die doorleef ik met alle ernst en alle grootsheid van een gedachte aan een vijand die je dierbaar is. De dood van mijn vijand – op elk uur van de dag is een deel van mijn gedachten daaraan gewijd. Het zijn de mooiste ogenblikken van de dag, afgezien van de avonden en nachten, als louter en alleen deze gedachte me beheerst. De dood van mijn vijand – gezegend zij de gedachte aan de dood van mijn vijand. Zoals een bruid verlangt naar haar bruidegom, zo moet je steeds sterker gaan verlangen naar je eigen dood, zeggen mensen die er een vreemd genoegen in scheppen dood en liefde met elkaar in verband te brengen. Geleidelijk zou je eraan moeten wennen om je dood waardig te worden. Alleen wie dat heeft geleerd, heeft werkelijk geleefd. Zegt men. Welnu, velen heb ik gezien die langzaam en pijnlijk naar hun eigen dood toegroeiden, maar van de dood van hun vriend gingen ze tegen de vlakte.

Weinigen heb ik gezien die waren opgewassen tegen de dood van hun vijand. Sinds deze gedachte me in zijn greep heeft, is mijn

leven opgestuwd naar een hoger doel. Nooit heb ik dit doel gezocht, nooit heb ik gedacht dat het voor mij klaar stond. Leeg was mijn leven tot ik voelde welk doel op aarde voor een mens klaar kan staan. Al die andere doelen die je je stelt, in de waan dat geluk, liefde en haat je heen kunnen helpen over die schamele rest die van je ontzielde lichaam overblijft, zulke doelen betekenen niets, want zelfs de allernobelste leugen kan niet de brand blussen die de dood in zo'n hooggestemd gemoed sticht in het uur van de waarheid.

Nu: een suizen in de lucht als bij het vellen van een oude sterke boom, een pijl recht in de ijsblauwe schittering van een winterdag – mijn ziel is feestelijk gestemd, mijn vijand betreedt het witte land van zijn dood.

Ik wil dat hij, die altijd geweten heeft dat hij mijn vijand was en ik de zijne, in zijn stervensuur beseft dat mijn gedachte aan zijn dood onze vijandschap waardig is. Ik neem daar niets van terug, ook nu niet. Die vijandschap blijft ons eeuwig eigendom tot in zijn laatste uur op aarde. Dat ben ik die vijandschap, die ons leven heeft vervuld, ook in de dood verplicht. Het was een lange weg tot mijn vijand aan zijn einde kwam. Het ging van overwinning tot overwinning naar triomf, het was de tocht van een onsterfelijke. Het ging ook door diepe dalen, door moerassen en poelen waarin broeiende lusten kiemen in een stank van valsheid en ziekte – de weg van een sterveling, zoals de mijne. Nu heeft hij zijn grootste triomf geleden: hij betreedt het witte land van zijn dood.

Langer nog was de weg voor mij, totdat ik vrij was van de pietluttigheden waar haat en wraak maar al te graag gebruik van maken en ik hem op zijn laatste gang tegemoet kon gaan. Weliswaar gloeit in mijn gedachten ook nu nog een vonkje haat en wraak na, een spoortje verbittering schrijnt nog. Ik zou graag ook dit nog uit mijn gedachten rukken, deze laatste wellustige wortels van woede en leedvermaak uitroeien: ik ben het die hier zit en wacht, hij gaat zijn dood tegemoet; hoor je wel? Hij gaat zijn dood tegemoet! (Je kunt de diepe rimpels niet uit je gezicht snijden als de rotte plekken uit

een appel, je draagt je gezicht met je mee, dat moet je weten ook, je ziet ze dagelijks in de spiegel, bij het wassen, maar je kunt ze er niet uitsnijden, ze horen in je gezicht.) Desondanks: feestelijk is het wachten, vol vreugde en rouw en herinnering en afscheid en tot nimmermeer.

Ik heb hem niet de dood toegewenst zoals je iemand iets slechts toewenst of zoals je probeert je tegenstander van je af te schudden door hem dood te wensen.

Wat vergis je je toch als je gelooft dat de dood een soort straf is. Ook ik was heel lang een slachtoffer van deze domme dwaling, dat geef ik toe. Zo sterk was de haat, het verlangen naar wraak. Wraak niet alleen voor mijzelf, niet alleen om de ramp in mijn eigen leven, destijds, toen het nog voelde als een aanslag op mij persoonlijk, maar ook wraak voor de anderen van mijn volk, die net zo leden als ik. Gelukkig zag ik tijdig hoe dom zo'n gedachte is. Dat ik dat inzag, ook daarvoor dank ik mijn vijand.

Mijn vijand – ik zal hem B. noemen – kwam twintig jaar geleden in mijn leven, ik weet het nog precies. Destijds wist ik nog nauwelijks wat het betekent om een vijand te zijn, en al helemaal niet wat het betekent een vijand te hebben. Een volwassen vijandschap moet rijpen, net als de mooiste vriendschap.

Vaak hoorde ik hoe vader erover sprak met moeder, meestal op die fluisterton van volwassenen die niet willen dat de kinderen het horen. Er lag een nieuwe vertrouwelijkheid in hun woorden. Zij praatten om iets te verbergen. Maar de kinderen voelen met hun scherpe gehoor de geheimen en de angsten van de ouders en groeien ernaartoe. Vader zei: 'Als B. ooit aan de macht komt, dan zij God ons genadig! Dan zullen wij pas wat beleven.'

Moeder antwoordde rustiger: 'Wie weet hoe het loopt. Zo machtig is hij nog niet.'

Ik zie nog voor me hoe ze toen bij elkaar zaten en praatten. Vader zit in de keuken op een laag krukje, een kleine gedrongen man,

ietwat gezet, hij leunt met zijn ellebogen op de rand van de kast, die de hele muur in beslag neemt. Zijn ronde hoofd houdt hij wat schuin, zijn gespreide hand draagt het gewicht. Hij heeft gesproken, maar met zijn hoofd schuin lijkt hij met een oor te luisteren of hij een boodschap krijgt. Hij luistert. Zo te zien is het een treurige boodschap. Bij het spreken én het luisteren is er treurnis en pijn op zijn gezicht, alsof heel diep vanbinnen een zwarte sluier over dat gezicht is gevallen die het verbergt en tegelijk als achtergrond dient, en vóór die sluier zie je het andere, de buitenkant – spieren, huid, haar – dat beweegt, dat brengt het zo nu en dan zelfs nog tot een lachje, maar steeds als je dit gezicht bekijkt, weet je: op de achtergrond, waar het eigenlijk gebeurt, helemaal binnenin, daar liggen pijn en treurnis.

Zijn vrouw, mijn moeder, leunt tegenover hem tegen de tafel, buigt zich langzaam naar voren, naar de smalle lege ruimte die een gang tussen hen laat, een gang die gevuld wordt door het afnemende en aanzwellende zoemen van een vlieg, zij kijkt op hem neer zoals hij daar kleintjes zit op zijn krukje, kleiner dan een kind, want hij is een volwassene. Zo heeft zij zich al ontelbare malen toegebogen naar alles wat kleiner en zwakker is, en zonder dat ze het merkt voegt haar lichaam zich vanzelf in deze gebogen houding, hoewel het nog recht en jong lijkt. Zij weet dat hij niet hoort wat haar woorden willen overbrengen, dat niets door die sluier breekt wat van buiten komt, maar dat zij zich naar hem toe buigt over de lege ruimte tussen hen in – dát bereikt hem wel. En hij, die met zijn werk de tijd in vele kleine stukjes hakt, die een beweging kan laten bevriezen tot een ademloos ogenblik en toch probeert in die verstarring nog iets te vangen van wat zich beweegt, hij voelt de beweging naar zich toe komen en begrijpt zo wat anderen begrijpen door woorden.

Hij was boven gekomen uit zijn donkere kamer, waar de platen drijven in grote glazen schalen tot het beeld erop ontstaat, en hij was regelrecht naar de keuken gegaan, waar niemand was. Hij

ging op het laagste krukje zitten. Zijn vrouw hoorde hem boven komen en naar de keuken gaan. Zij ging naar hem toe.

De keuken is de kaalste plek van het hele huis, met groen geverfde meubelen, schoon geschrobd en gladgeschuurd. Voor het doekenrekje hangt een witte sierhanddoek met blauw borduursel en aan de schoorsteenrand een wit valletje van kant. Het is er koel en kaal. In het midden hangt een wit porseleinen lampje aan een lange bruine pendel. Achter zijn rug verbergt een verschoten gordijn twee planken met schoenen, daaronder liggen op de grond in een hoek oude kranten.

Op dit ogenblik komt het kind binnen, dat door de gesloten deur stemmen heeft gehoord. Het zijn stemmen die nog iets zeggen wat achter de woorden ligt, en het kind, nieuwsgierig geworden, wordt daardoor naar de keuken gelokt.

Voor het kind is de keuken een plek vol lekkers en zoete geheimen, met heerlijke verrassingen om je vingers in te steken en ze dan af te likken, geen plek voor ernstige gesprekken.

Alleen het einde van hun gesprek weet ik nog. Het zijn niet enkel de woorden die ik me herinner, omdat ik toen voor het eerst bewust de naam hoorde die ik nooit meer zou vergeten. Maar woorden zijn vaak erg onbelangrijk. Ook al ben je die vergeten, dan nog herinner je je het totale beeld: twee mensen, in een kale keuken, de een zit en steunt zijn hoofd in zijn gespreide hand, de ander staat, tussen hen een smalle lege ruimte waarin het lichaam van de vrouw zich naar voren buigt. Je herinnert je ook wat die twee gemeen hebben: iets wat onweerstaanbaar op hen afkomt; de een verwacht al niet anders meer en strekt zich uit alsof hij erheen wil vluchten om daar beschutting te vinden; de ander recht de rug, wil opstaan, is bereid ertegen in te gaan: tegen die onweerstaanbare dreiging. Die zit in het totale beeld, maar ook in elk detail, in de plooi van het verschoten gordijn waarvoor vader zit, in de vlieg die rond de lamp cirkelt en zoemt door de ruimte tussen die twee. Die zit ook in de blank geschuurde houten vloer en in de gesloten

kastdeuren en in de schakelaar bij de deur. De onweerstaanbare dreiging is overal en welk detail je je ook herinnert, steeds roept het een het ander op en het voegt zich aaneen tot het totaal dat heel diep in het geheugen is geborgen en daar nog altijd ligt. Het is geen angst, het is iets veel sterkers en concreter dan angst. Je voelt hoe het langzaam nadert, het drukt op je schouders. Je kunt het wegduwen, erin bijten, je ertegen verzetten. Het is even reëel als de schakelaar en de vlieg en de oude kranten in de hoek achter het gordijn.

Dit alles was de indruk van enkele seconden, op het moment dat ik binnenkwam. Het gesprek ging nog even door. Vader keek me daarbij onderzoekend aan, alsof hij heel ernstig over mij nadacht. Het duistere verdween uit zijn ogen. Moeder ging weer rechtop staan en lachte tegen me.

‘Het is nog lang niet zover,’ zei zij. ‘En wie weet.’

Hij haalde een ontspanner uit zijn zak en begon ermee te spelen.

‘Vandaag heb ik een hond en een kat gefotografeerd,’ zei hij. ‘En,’ riep ik opgewekt, ‘konden ze goed opschieten met elkaar?’ ‘Nee,’ antwoordde hij vrolijk.

‘Hoe hebt u ze dan kunnen fotograferen?’ vroeg ik.

‘Ik zal het je vertellen. Er komt een dame in mijn atelier. Aan de lijn heeft ze een mooie grote dog, aan haar andere arm hangt een rieten mandje met een angorakatje. “Dit zijn Boetie en Hoetie,” zei zij. “Kunt u een foto van hen maken? Het zijn de braafste dieren van de wereld, zij zijn nu al een jaar bij elkaar. Het zijn onze kinderen, behalve dat zij veel beter met elkaar opschieten dan broertjes en zusjes. Mijn man wil voor zijn verjaardag graag een foto hebben waarop zij heel vredig naast elkaar liggen. Die foto wil ik hem geven als een herinnering.”

“Waarom moet het hem herinneren?” viel ik haar in de rede.

“Nu ja, aan het feit dat in ons huis honden en katten vreedzaam samenleven.”

‘Jij met je verhalen!’ lachte moeder en stak dreigend haar vinger op.

‘Maar het is echt gebeurd,’ verdedigde hij zich.

‘Waar of niet waar,’ ging zij geamuseerd verder.

‘Maar ze konden toch helemaal niet goed met elkaar opschieten,’ kwam ik er nu tussen. ‘U zei eerst...’

‘Jullie hebben me niet laten uitpraten.’ En hij ging verder: ‘De dame haalt de poes uit het mandje en zet hem op de grond. De hond gaat even op zijn achterpoten zitten, staat dan weer op en begint goedmoedig door het atelier te sjokken. De kat sluipt onder de tafel en begint zichzelf schoon te likken. Ondertussen bespreek ik de zaak met de dame, we bespreken het formaat van de foto en het aantal afdrucken. Zij vraagt er zo veel dat ik haar ervan verdenk dat zij haar hele familie en al haar kennissen de foto als herinnering wil geven. Wij worden het eens over de prijs. Dan denk ik na over de compositie. Het moet een eenvoudige foto worden. “Op de achtergrond misschien een tafeltje met wat bloemen?” vraag ik. “Goed,” zegt zij, en direct daarna: “Nee, toch maar liever niet. Het moet een foto zijn van beide dieren, en bloemen zouden de aandacht kunnen afleiden.” Ik pak een lage stoel, leg er een gele lap overheen, de dame lokt de poes onder de tafel vandaan, tilt hem op de stoel, de poes begint te spinnen, de hond komt aansjokken en verwaardigt zich na enkele vriendelijke woorden weer op zijn achterpoten te gaan zitten. Ik stel mijn lampen in, steek het bovenlicht aan en draai twee kleine schijnwerpers zo dat het groepje de juiste belichting krijgt. De dame staat bij de dieren, zij spreekt ze voortdurend vriendelijk toe. Maar dan springt de poes van de stoel, de hond blijft stokstijf zitten en kijkt vol belangstelling toe. “Boetie, kom!” roept de dame. Boetie sluipt naderbij en wordt weer op de stoel gezet, blijft een ogenblik stil zitten, rekt zijn hals en kijkt naar het plafond, zodat het net lijkt of hij evenwichtskunsten uithaalt met zijn snorharen, hij knippert met zijn ogen, kijkt onrustig alle kanten uit en springt weer van de stoel. Op datzelfde ogenblik roept de dame: “O, ik ben vergeten hem zijn halsband om te doen.” Zij grabbelt in haar tas. “Als ik ’m nu maar niet vergeten

ben,” mompelt zij. “Nee, daar heb ik hem al. Kom, Boetie, ik moet je je halsband omdoen, je moet toch echt mooi zijn als je wordt gefotografeerd.” De poes zit weer onder de tafel en komt met een hoge rug aarzelend tevoorschijn. De dame bukt zich en doet het dier zijn halsband om. Daarna tilt zij de poes weer op de stoel en op hetzelfde ogenblik waarop zij het dier loslaat, maakt de poes weer aanstalten van de stoel te springen. “Maar Boetie dan toch,” roept de dame een beetje boos, en terwijl zij met haar beide handen de poes op de stoel gedrukt houdt, draait zij zich om en vraagt me of het nog lang duurt. Zij is zichtbaar zenuwachtig en vraagt zich kennelijk af of er wel iets terecht zal komen van haar plannen. “Ik ben klaar,” zeg ik. “Nog één snoer in het contact steken.” “Boetie wordt zenuwachtig van het vele licht,” zegt de dame.’

Hij onderbrak zijn verhaal en keek even spottend naar mij. ‘Moeders moeten het gedrag van hun kinderen, die ze eerst hebben geroemd als het toppunt van braafheid, ook altijd vergoelijken als die kinderen zich bij vreemden misdragen – of niet soms?’

Hij hield zijn ronde hoofd een tikje schuin, zijn wat toegeknepen ogen keken in het rond. Hij zweeg alsof hij op applaus wachtte. Hij gaf graag dergelijke algemene commentaren vermomd als objectieve feiten, waarbij wij allemaal wisten wat hij eigenlijk bedoelde. Maar moeder had in de loop der jaren geleerd daar niet op in te gaan. Zij zweeg dus ook, alsof zij helemaal in de ban was van zijn verhaal en vol spanning op het vervolg wachtte.

‘Nou,’ ging hij verder, weer in zijn gewone houding, ‘toen de vrouw de poes zo in bescherming nam, zag ik ineens hoe rood haar gezicht was geworden en ook hoe mooi zij zelf aangekleed was, precies alsof zij zelf ook gefotografeerd moest worden. “Zou u de poes niet op uw schoot nemen?” vraag ik. Zij aarzelt even en zegt dan alleen maar: “Lijkt u dat goed, en wat moet dat kosten?” “Natuurlijk lijkt het me goed,” zeg ik. “Dan heeft uw man alles wat hem lief is op één foto en het kost u geen cent meer.” Zij aarzelt nog even, loopt langzaam weg van de stoel, denkt na, kijkt naar

de dieren en naar mij en zwijgt. Intussen zit Boetie nog steeds op de stoel, ik stel in voor de eerste opname. “Nee,” zegt zij, “alleen de dieren, zoals het in werkelijkheid is.” En dan begint de hond. Die is de hele tijd rustig en op zijn gemak blijven zitten en heeft alleen maar gekeken hoe slecht de poes zich heeft gedragen, maar nu spert hij zijn bek wijd open en gaapt, hij staat op, draait ettelijke malen in het rond en gaat weer zitten, maar ditmaal met zijn rug naar de lens. Boetie kijkt verbaasd. “Hoetie,” roept de vrouw uit de hoek waar zij zich berustend heeft teruggetrokken. Boos loopt zij naar de dieren, grijpt de hond bij zijn halsband en draait hem met een ruk naar de lens. Zij is zo zenuwachtig dat het aanstekelijk werkt op de dieren. Weer zit Boetie onder de tafel, Hoetie heeft zich verscholen in de plooiën van een gordijn. Boetie springt boven op een oude schijnwerper, Hoetie kijkt door het grote raam naar buiten en intussen doet hun vrouwtje vele vergeefse pogingen haar dieren weer gunstig te stemmen, zij lokt en dreigt om beurten. Het is één sluipen en sjokken, één springen en hollen door het atelier, een soort zwijgend protest van de dieren tegen het bevel dat zij hun tegennatuurlijke huiselijke vrede zo tentoon moeten stellen. En daar tussendoor loopt de opgewonden, radeloze vrouw heen en weer, zij transpireert van gekrenktheid, teleurstelling en de hitte van de felle lampen, en zij roept maar: “Ach, Hoetie dan toch”, “Kom, Boetie”, “Nee”, “Vooruit, op je plaats”, “Kom dan toch bij het vrouwtje”, en daartussendoor steeds weer de verzekering dat zij het thuis toch zo goed met elkaar kunnen vinden. “Het zijn natuurlijk die lampen die hen onrustig maken, zij zijn er niet aan gewend, en wat moet ik mijn man nu voor zijn verjaardag geven?”

‘Als u die poes een schoteltje melk had gegeven,’ zei ik, ‘had u ze toch kunnen fotograferen? Wat jammer dat het zo gelopen is.’

‘Maar ik heb ze gefotografeerd,’ zei vader op een veelzeggende toon.

‘Ja?’ riep ik jubelend. ‘Vertel eens gauw hoe u dat gedaan hebt.’

‘Kom mee,’ zei hij, ‘ik zal je laten zien wat ik heb gedaan.’

‘Ik zie het later wel eens,’ zei moeder, die meteen verdween.

Wij liepen door het atelier, waar de stoel en de lampen nog stonden, maar het licht was uit.

Kunstlicht is anders dan daglicht, en in een donkere kamer is het donker anders dan het donker van de nacht. Daarnet liep je door een lichte kamer, waar het licht van alle kanten binnenstroomt en nu sta je in het donker, maar buiten is het nog volop dag. Wat is het hier donker, zeg je tegen jezelf, misschien ook om jezelf een beetje moed in te spreken in de duisternis. Wie weet welke gedachten in je opkomen in zo’n afgesloten donkere ruimte, terwijl je toch voortdurend blijft beseffen dat het buiten licht is en volop dag. Maar als je ’s avonds uit een verlichte kamer in een donkere komt, is het nog weer anders, en ’s avonds ben je zelf ook anders. Maar nu kun je elk ogenblik teruggaan uit de donkere kamer naar het licht, het hangt helemaal van jezelf af. Maar nee, je hebt het vrijwillig op je genomen en je blijft. Buiten is het dag. Jij bent hier binnengegaan en je ogen worden verblind door zo veel duisternis. Diep in het netvlies van je ogen gebeurt het, je knijpt je ogen even dicht en dan wacht je tot de kegels en staafjes daarbinnen het onderling eens worden. Beide heb je in je, het duister en het licht, diep in je netvlies zijn ze alle twee beschikbaar, je kunt beurtelings kiezen uit die ene bron, al naargelang waar je bent, in het licht of in het donker. En als je dan je ogen weer opendoet in de donkere kamer, zien ze in een hoek van de kamer een gloeiend puntje, rood. In het begin heb je dat te midden van alle duisternis niet gezien, maar nu zie je het. Het hangt midden in het donker, een heel zwak schijnsel. Het geeft geen licht, het maakt de duisternis alleen nog dieper, zichtbaarder en je weet nu dat het scheppingswoord elk ogenblik kan worden uitgesproken. Stilte, duisternis en het kloppen van je hart.

‘Kom maar hier,’ zegt vader, en ik zie in het milde duister hoe hij uit een grote schaal vloeistof een donkere plaat oppakt waarvan de druppels terugvallen in de schaal en hoe hij de plaat voor het

rode lampje houdt. Ik zie ook zijn gedaante vaag afgetekend tegen de duisternis, zodat ik zijn bewegingen bij het spoelen kan volgen. Ik hoor zijn stem na een lang zwijgen, hij lijkt donkerder en voller. Verwachting en angst komen tegelijk in me op, telkens als ik hier alleen ben met hem, op een andere manier alleen dan wanneer ik overdag samen met hem in een lichte kamer zit. Want in het donker worden onze daden verwekt, je kunt ze naar het licht en weer naar het donker brengen, maar in het donker worden ze verwekt.

‘Dat is een hond,’ zeg ik zachtjes.

‘Dat is Hoetie,’ zegt hij.

‘En dit?’ Hij laat me een andere plaat zien.

‘Boetie!’ roep ik uit. ‘U hebt ze dus toch gefotografeerd.’

‘Ja, maar alle twee apart.’

‘Zij konden het niet bij elkaar uithouden,’ zeg ik. ‘En wat nu?’

‘Ik maak er één plaat van en die druk ik dan af. En op die afdruk zitten Boetie en Hoetie dan heel vredig samen, precies zoals thuis. En die foto is dan het verjaarscadeau.’

De twee platen liggen weer in de grote glazen schaal. Ik kijk hem aan, het lijkt alsof het lichter is geworden in de duisternis. Ik herken de trekken van zijn volle gezicht, die iets triomfantelijks hebben. Hij is geen schim meer, hij is weer een man geworden.

En ik zeg: ‘Maar eigenlijk is het toch niet waar, zij hebben hier toch helemaal niet naast elkaar gezeten.’ Tegelijk voel ik hoe ik hem ga bewonderen, ook al lijken mijn woorden kritisch.

‘Wat geeft dat nu?’ vraagt hij verbaasd. ‘Zoiets noemt men een trucfoto.’

‘Maar het is niet waar,’ herhaal ik hardnekkig. ‘U hebt het zo gemaakt en u vindt het erg grappig, maar eigenlijk is het bedrog.’

‘Hou op!’ Hij wordt boos. ‘Dat is nu net de truc. Maar dat begrijp je nog niet.’ Hij heeft de rode lamp uitgedraaid.

‘Kom mee.’

Ik voel hoe ik bij mijn schouder word gepakt en op de tast word ik door de duisternis geschoven, langs zwarte muren door een kron-

kelende gang, waarin kleine spleetjes licht vallen. En dan wordt er een zwart gordijn opzij geschoven, de ringen glijden knarsend over de roe en dan staan wij weer naakt in het volle, heldere daglicht.

Ik voel dat ik iets moet goedmaken en vraag dof: 'Mag ik erbij zijn als u het doet?'

Hij kijkt me niet aan, maar staart door het grote raam van het atelier naar de voortuin en zegt verbeten: 'Nee.'

'Dan zij God ons genadig!' Die woorden van vader klonken nog lang in mij na. 'Dan zij God ons genadig...' Wie is die man die maakt dat wij Gods genade nodig hebben, die man over wie vader alleen maar huiverend spreekt?

Op een dag vroeg ik het hem ronduit. Dit keer nam hij mijn vraag rustig op.

'B. is onze vijand,' zei hij, en keek mij peinzend aan.

'Onze vijand,' zei ik vol ongelooft.

'Wat vertel je nu weer voor onzin!' riep moeder uit de andere kamer. Haar stem trilde.

'Hij heeft me wat gevraagd en ik geef hem antwoord,' riep hij terug.

'Vergeet nou niet dat hij nog een kind is.'

'Hij zal het toch wel begrijpen,' zei hij. 'Ja toch?' Zij zweeg.

'Onze vijand?' herhaalde ik nog altijd ongelovig.

'Ja, de jouwe en de mijne en die van vele andere mensen!' Hij lachte schel, ik dacht dat hij me uitlachte. Zijn mondhoeven trokken omlaag en hij keek me geringschattend aan.

'Nu is het genoeg,' klonk weer de stem uit de andere kamer.

'Waarom?'

'Je hoeft niet al zijn vragen te beantwoorden! Vooruit, ga jij maar naar beneden en ga een beetje buiten spelen,' voegde zij eraan toe.

Ik keek hem onverschrokken aan.

'Ook de mijne?' vroeg ik. 'Ik ken hem helemaal niet, kent hij mij wel?'

‘Zeker, ook de jouwe. Ik vrees dat wij hem wel zullen leren kennen.’
‘Maar waarom?’ vroeg ik verder. ‘Wat hebben wij dan gedaan?’
‘Wij zijn...’ antwoordde vader. Verder ging hij niet. Moeder kwam de kamer binnen.

Wat dit antwoord met mijn vraag te maken had, is mij toen eigenlijk niet helemaal duidelijk geworden, al heb ik er later dan ook nog zulke diepzinnige en weloverwogen verklaringen van gehoord. Mij leek alles eerder een hersenschim.

Hoe het nu eigenlijk stond met de genade van God, dat heb ik vader nooit gevraagd. Want uit zijn woorden voelde ik zijn intense woede en alle bitterheid waarmee hij een zo groot gevaar probeerde te verkleinen. Tevergeefs. Maar dit heb ik toen direct al wel begrepen: dat B. als vijand machtig was en nog machtiger kon worden, zo machtig dat alleen God met zijn genade weerstand kon bieden. Maar een ding begreep ik niet. Evenmin als ik wist wie de man was die vader onze vijand noemde, wist ik wie God was over wiens genade vader sprak. Ik kende hen geen van tweeën. Maar zij waren er alle twee.

‘Maar het is nog niet zover,’ voegde vader, iets milder glimlachend, eraan toe om me gerust te stellen, want hij begreep waarom ik zweeg. Maar ik had de indruk dat hij met die woorden allereerst zichzelf wilde geruststellen.

Dit gebeurde toen ik tien jaar oud was en vanaf dat ogenblik lag er over mijn jeugd een dubbele schaduw, door de woorden van vader opgeroepen. Welke omvang die schaduw zou aannemen, kon ik toen niet eens vermoeden. Ik voelde alleen het vreemde, dat ik niet kon verwoorden, dat ineens mijn leven was binnengedrongen. Mijn kinderlijke onbevangenheid was aangetast. Het was maar een schrammetje, maar in de loop der jaren werd het een wond die diep in het vlees sneed en die zich nooit meer heeft gesloten.